

Samenvatting

Susanne van der Kleij (2015): *Interaction in Dutch asylum interviews, A corpus study of interpreter-mediated institutional discourse*. LOT Dissertation Series 382. Utrecht: LOT Publications. (Ph.D. dissertation, Radboud Universiteit Nijmegen).

Inleiding

Deze studie onderzoekt de rol van de tolk in asielgehoren bij de Immigratie- en Naturalisatiedienst (IND). Tolken zijn onmisbaar in asielgehoren maar dragen tegelijkertijd ook bij aan de complexiteit van de institutionele interactie met asielzoekers. De tolken werken aan de hand van een gedragscode die is opgesteld door de IND. Deze gedragscode beschrijft de rol van de tolk en heeft als doel een eenduidige werkwijze onder de tolken te garanderen. Het gebruik van de gedragscode heeft echter niet kunnen voorkomen dat er in het verleden klachten zijn ingediend over het optreden van tolken in asielgehoren. Ook eerdere studies over institutionele gesprekken met een tolk wijzen op een discrepantie tussen de rol van de tolk zoals deze geformuleerd is in de gedragscode en zijn daadwerkelijke rol in de dagelijkse praktijk bij de IND. Het doel van mijn onderzoek is om de daadwerkelijke interactie in asielgehoren in detail te onderzoeken, waarbij het onderzoek naar het optreden en de rol van de tolk een centrale positie inneemt. Zijn er cruciale, terugkerende problemen in de complexe interactie tussen asielzoeker, tolk en IND-ambtenaar? Welke rol(len) nemen tolken in asielgehoren?

Communicatie in asielgehoren heeft sinds de jaren negentig van de vorige eeuw veel wetenschappelijke belangstelling gekregen, vanuit de tolkwetenschap maar ook vanuit de rechtswetenschap. In dit onderzoek verwijs ik veelvuldig naar de studies van Doornbos (2003, 2006), Wadensjö (1992, 1998), Pöllabauer (2003) en Maryns (2006). De rol van de tolk in institutionele gesprekken is een kernonderwerp in de tolkwetenschap. Hoewel er consensus is over het feit dat een tolk nooit als 'vertaalmachine' kan fungeren, blijft de vraag in hoeverre een tolk betrokken moet zijn in een gesprek en er sturing aan mag geven (cf. Schäffner et al. 2013; Pöschhacker & Shlesinger 2002; Jacobsen 2009). Dit onderzoek draagt bij aan deze discussie. De uitkomsten van dit onderzoek zijn relevant voor zowel tolk- als vertaalwetenschap. Daarnaast zijn de uitkomsten ook relevant voor (overheids)organisaties die werken met tolken in een institutionele setting.

Asielgehoren

De asielgehoren die in dit onderzoek geanalyseerd zijn, betreffen zogenoemde nader gehoren. Het nader gehoor is het onderdeel van de asielprocedure waarin een asielzoeker vertelt over zijn redenen om asiel aan te vragen. De asielgehoren volgen een vast, voorgeschreven scenario dat het verloop van het gehoor en de standaardrollen van de gespreksdeelnemers bepaalt. Het scenario maakt deel uit van het juridische kader dat de IND heeft opgesteld, bestaande uit werkinstructies voor de ambtenaren en een

gedragscode voor de tolken. Vaste onderdelen in het gehoor zijn de introductie door de ambtenaar, het relaas, waarin de asielzoeker zoveel mogelijk ongehinderd vertelt over zijn asielmotieven, en het deel met vragen over het relaas, waarin de ambtenaar de asielzoeker vragen stelt. Kenmerkend voor institutionele gesprekken met behulp van een tolk is het verschil in ervaring tussen de ambtenaren en tolken aan de ene kant en de asielzoekers aan de andere. Voor de asielzoekers in het onderzochte corpus is het gehoor een incidentele, maar zeer bepalende gebeurtenis, terwijl de tolken en ambtenaren professionals zijn: voor hen zijn de asielgehoren de dagelijkse praktijk.

Theoretisch kader

De analyse van de asielgehoren is uitgevoerd binnen een theoretisch kader over normen, ontwikkeld door Chesterman (1993, 1997) voor (schriftelijke) vertalingen en in dit onderzoek aangepast voor de context van institutionele gesprekken met een tolk. In hoofdstuk 2 wordt het theoretisch kader uiteengezet. Het uitgangspunt van het kader is de aanwezigheid van een vorm van gelijkheid tussen bron- en doelttekst,¹ gedefinieerd op vier niveaus: het informatieniveau, het pragmatische niveau, het vormniveau en het sprekerniveau. Naast gelijkheid spelen algemene communicatieve en sociale principes een rol in het optreden van de tolk: het *co-operative principle* (Grice 1975), *footing* en *participation frameworks* (Goffman 1979). Het theoretisch kader verbindt de niveaus van gelijkheid met de communicatieve en sociale principes door middel van normen. In de eerste plaats zijn er de relatienorm – die gelijkheid tussen bron- en doelttekst vereist – en de communicatienorm – die gericht is op een optimaal verloop van de communicatie. De relatie- en communicatienorm worden verenigd door een derde norm, de verantwoordingsnorm (*accountability norm*), die eist dat gespreksdeelnemers zich committeren aan zowel de relatie- als de communicatienorm.

Hoofdstuk 2 beschrijft verder de drie sleutelcomponenten die centraal staan in de analyse en kenmerkend zijn voor gesprekken met een tolk. De eerste component is het vertaalpaar (*turn-rendition pair*), bestaande uit een uiting van een primaire spreker en de bijbehorende vertolking door de tolk. Het vertaalpaar is een sleutelcomponent omdat het merendeel van de uitingen in gesprekken met een tolk tot een vertaalpaar behoren. Vertaalparen zijn bepalend voor de informatiestroom tussen de primaire sprekers. De tweede sleutelcomponent is de verhelderingssequentie (*clarification sequence*). Verhelderingssequenties komen veelvuldig voor in gesprekken in het algemeen en kunnen worden geïnitieerd door elke gespreksdeelnemer, ongeacht zijn rol, om een communicatieprobleem op te helderen. Op die manier probeert een gespreksdeelnemer de communicatie in stand te houden of te verbeteren en grip te houden op de informatie-uitwisseling. De derde sleutelcomponent bestaat uit alle beurten die *niet* behoren tot een vertaalpaar. Dat zijn beurten zonder vertaling, geproduceerd door de ambtenaar of de asielzoeker, en beurten geproduceerd door de tolk die geen vertalingen zijn. Deze component heb ik niet-vertaalde beurten (*non-translated turns*) genoemd. Niet-vertaalde beurten zijn vaak gerelateerd aan mechanismen of strategieën die tolken gebruiken voor gesprekscoördinatie.

¹ Het woord 'tekst' verwijst in deze context naar de verbale uiting van de primaire spreker (brontekst) en de vertolking van deze uiting door de tolk (doelttekst).

Corpus

Voor het onderzoek is een corpus van 14 asielgehoren samengesteld en geanalyseerd. Hoofdstuk 3 beschrijft hoe het corpus is samengesteld en geeft de belangrijkste eigenschappen van de 14 asielgehoren in het corpus. Daarnaast verschaft het hoofdstuk informatie over de belangrijkste gesprekselementen: de beurten (*turns*) geproduceerd door de primaire sprekers (voornamelijk de asielzoeker en de ambtenaar), en de vertolkingen (*renditions*) door de tolk, behorende bij de beurten. Ook wordt de manier beschreven waarop de gesprekken zijn getranscribeerd. Het laatste deel van het hoofdstuk gaat in op de selectie van de voorkomens van de drie sleutelcomponenten, die de basis vormen voor de analyse in de hoofdstukken 4, 5 en 6.

Vertaalparen

Hoofdstuk 4 concentreert zich op de vergelijking van bronteksten en hun vertalingen aan de hand van 56 vertaalparen uit het corpus. Uit elke interview zijn vier vertaalparen geselecteerd: één uit de introductie, één uit het relaas en twee – een vraag en een antwoord – uit het deel met vragen over het relaas. Van elk paar is de beurt vergeleken met de bijbehorende vertolking. Voor de vergelijking zijn de beurten en de vertolkingen opgedeeld in kleinere onderdelen (*parts*). Voor elk onderdeel van een beurt is bepaald of er een vergelijkbaar onderdeel in de bijbehorende vertolking aanwezig was. Wanneer in beide onderdelen dezelfde inhoudswoorden voorkwamen, werd een gelijkheidsrelatie vastgesteld tussen het onderdeel van de beurt en van de vertolking. De overige onderdelen, waarvoor geen gelijkheidsrelatie kon worden vastgesteld, zijn de zogenoemde mutaties: onderdelen van beurten zonder equivalent in de vertolking, en onderdelen van vertolkingen die niet voorkomen in de oorspronkelijke beurt. De onderdelen met een gelijkheidsrelatie zijn gecheckt op zogenoemde modificaties: veranderingen in de vertolking ten opzichte van de beurt ten aanzien van de volgorde van de onderdelen, veranderingen in aanspreekvorm en andere veranderingen die maken dat de onderdelen van beurt en vertolking niet volledig synoniem zijn.

Het onderscheiden van de mutaties en de modificaties is de eerste stap in het bepalen van de verschuivingen (*shifts*) die optreden in vertaalparen, dat wil zeggen, de keuzes die tolken – bewust of onbewust – maken in het productieproces van vertolkingen. In de 56 vertaalparen komen 152 verschuivingen voor die leiden tot een ongelijkheid tussen bron- en doelttekst. De analyse laat zien dat tolken productiestrategieën toepassen, zoals het creëren van een grotere coherentie door onderdelen te verplaatsen of het vermijden van – in de ogen van de tolk – overbodige informatie door het weglaten van herhaalde informatie. Het doel van het toepassen van de strategieën is te komen tot een verbeterde versie van de beurt van de primaire spreker te creëren, ten koste van de gelijkheid tussen de beurt en de vertolking ervan, op een of meerdere van de vier onderscheiden niveaus van gelijkheid. Slechts in vier gevallen was de gelijkheidsrelatie tussen beurt en vertolking volledig synoniem, wat wil zeggen dat de beurt en de vertolking volledig gelijk waren op alle niveaus.

Verhelderingssequenties

In de 14 interviews zijn in het relaas en het deel met vragen over het relaas 1231 verhelderingssequenties aangetroffen, geïnitieerd door de tolk, de ambtenaar of de

asielzoeker. In hoofdstuk 5 zijn de omstandigheden onderzocht onder welke omstandigheden deze verhelderingssequenties voorkomen en welke zogenoemde ontvangersstrategieën (*recipient strategies*) de gespreksdeelnemers toepassen om een verhelderingssequentie te initiëren.

De verhelderingssequenties komen voor in alle interviews, maar niet in elk interview even veel. De tolk is de gespreksdeelnemer die de meeste verhelderingssequenties initieert, de asielzoeker initieert het minste aantal. Dit laatste is te verklaren door het feit dat het doel van het interview is informatie van de asielzoeker te verkrijgen. Zodoende is de asielzoeker degene die het meeste spreekt, met name gedurende het relaas. De tolk is degene die de meeste beurten ontvangt, namelijk die van zowel de asielzoeker als de ambtenaar. De beurten van de asielzoeker geven meer aanleiding tot het initiëren van verhelderingssequenties dan die van de ambtenaar. Dit heeft deels te maken met het grotere aandeel van beurten van de asielzoeker en de lengte van deze beurten, en deels met het verschil in professionaliteit tussen de asielzoeker en de ambtenaar: de 'ruwe' beurten van de asielzoeker – niet aangepast aan de institutionele context – zullen vaker aanleiding geven tot een communicatieprobleem dan de beurten van de ervaren ambtenaren.

Het optreden van verhelderingssequenties heb ik gerelateerd aan drie ontvangersstrategieën. Deze ontvangersstrategieën komen voort uit pragmatische overwegingen of uit een bepaalde informatiebehoefte. De strategie HERHAAL/BEVESTIG heeft als doel het begrip te verbeteren door een probleem op te lossen ontstaan doordat een beurt niet goed verstaan of begrepen is (categorie (i)-sequenties). Deze categorie is verreweg het meest frequent. De strategie SPECIFICEER wordt toegepast om bepaalde informatie te expliciteren, als deze in de ontvangen beurt impliciet is gebleven (categorie (ii)-sequenties). Deze categorie komt veel minder voor dan categorie (i). De laatste strategie is TOEVOEGEN, en heeft informatie toevoegen als doel, wanneer een beurt bij de ontvanger leidt tot de behoefte aan aanvullende informatie (categorie (iii)-sequenties). Deze categorie komt het minste voor. Ik heb beargumenteerd dat het verschil in frequenties samenhangt met de mate van gelijkheid die bestaat tussen de informatie in de ontvangen beurt en die in de uiteindelijke verklaring. Als de gelijkheid groot is, zoals in het geval van categorie (i)-sequenties is het toepassen van de ontvangersstrategie geaccepteerd. Wanneer de gelijkheid klein(er) is, is het toepassen van de ontvangersstrategie minder of niet geaccepteerd (respectievelijk categorie (ii)- en (iii)-sequenties). Desalniettemin worden SPECIFICEER en TOEVOEGEN toch toegepast. In de voorkomende gevallen bewerkstelligt het toepassen van deze strategieën voor de ontvanger van een beurt een verbetering die van groter belang is dan het feit dat het toepassen van de strategie niet of minder geaccepteerd is.

Niet-vertaalde beurten

Niet-vertaalde beurten betreffen vaak coördinerende ingrepen. In hoofdstuk 6 zijn 684 voorkomens van niet-vertaalde beurten geanalyseerd, uit de introductie, het relaas of het deel met vragen over het relaas van de 14 asielgehoren. De tolken en de ambtenaren zijn het meest actief in het toepassen van coördinerende ingrepen, terwijl de asielzoekers het minste bijdragen aan de coördinatie. Dit laatste hangt samen met hun positie in het gesprek: zij dragen geen leidende of intermediaire rol, zoals de ambtenaar

en de tolk. De analyse laat zien dat het coördineren van gespreksdeelname door de tolk essentieel is maar tegelijkertijd kan leiden tot een onbalans tussen coördinerende bijdragen van de tolk en zijn vertaaltaak, die ten koste gaat van de vertolkingen.

Twee hoofdcategorieën kunnen worden onderscheiden onder de niet-vertaalde beurten: coördinerende handelingen die bijdragen aan beurttoekenning (*turn-taking*) and coördinerende handelingen die bijdragen aan optimalisatie van de communicatie. Mechanismes voor beurttoekenning worden toegepast om andere gespreksdeelnemers aan te moedigen om verder te spreken, om de beurt bij de huidige spreker te houden en om een andere deelnemer op te laten houden met spreken. Bij het laatste kan een expliciete stopper worden gebruikt, maar vaker gebeurt het door middel van interruptie. Het voorkomen van geïnterrumpeerde, maar ook overlappende en opvolgende beurten, leidt ertoe dat een van de beurten zonder vertolking blijft. Uit de data is overigens niet gebleken dat de primaire sprekers het uitblijven van een vertolking als probleem ervaren.

De coördinerende handelingen die bijdragen aan optimalisatie van de communicatie betreffen in de eerste plaats strategieën vergelijkbaar met de ontvangersstrategieën die tot verhelderingssequenties leiden. Verder is er in deze hoofdcategorie sprake van directe communicatie tussen de primaire sprekers, van ambtenaren die een tolk een bepaald verzoek doen, waardoor een tolk een andere rol dan zijn voorgeschreven rol dient aan te nemen, en van meta-commentaar over het verloop van de communicatie en over sociale en praktische zaken gerelateerd aan het gesprek.

Conclusie

De analyse van het corpus van asielgehoren toont de tolk in een aanzienlijk aantal coördinerende handelingen. De hoge frequentie van deze activiteiten ondersteunt het standpunt dat de taken van een tolk niet alleen zien op vertalen maar ook op coördineren, zoals beargumenteerd door Wadensjö (1992, 1998) en Baraldi & Gavioli (2012b). Coördinerende ingrepen zijn in elk asielgehoor waar te nemen, hoewel sommige factoren ervoor zorgen dat het ene asielgehoor er meer vertoont dan het andere. Verschillen in de beheersing van de vreemde taal, door de tolk en de asielzoeker, of van de institutionele taal, door de tolk en de ambtenaar, blijken regelmatig voor te komen en dergelijke verschillen leiden noodzakelijkerwijs tot coördinerende ingrepen om communicatieproblemen op te lossen. De analyse van de asielgehoren laat ook zien dat er in het optreden van de tolk een algemene tendens is waar te nemen om de vertolkingen van de – met name lange – beurten van de asielzoeker beknopter te doen zijn dan de oorspronkelijke beurten, terwijl de vertolkingen van bondige beurten van de ambtenaar weer duidelijker en explicieter kunnen zijn dan de beurten zelf.

Vanuit het theoretisch kader van normen lijkt de communicatienorm verantwoordelijk voor het voorkomen van coördinerende ingrepen, die vaak van grote invloed zijn op het verloop en de inhoud van het gesprek. We vinden hier een discrepantie tussen de praktijk en het juridische perspectief. Een tolk heeft, naar de letter van de gedragscode van de IND waaraan de tolken zich committeren, niet de ruimte om coördinerende ingrepen uit te voeren. De vraag is vervolgens welke coördinerende ingrepen als

noodzakelijk of onontkoombaar beschouwd mogen worden en om die reden aanvaardbaar zijn. Het bestaande juridisch kader geeft daar geen uitsluitel over.

Een deel van de coördinerende ingrepen is noodzakelijk en aanvaardbaar in het licht van de voorgeschreven rol van de tolk en van de andere gespreksdeelnemers in de asielgehoren. Zo is het toepassen van de ontvangersstrategie HERHAAL/BEVESTIG nodig voor de ontvanger om een compleet en correct beeld van een beurt te krijgen. Middelen voor beurttoekenning, zoals continueerders en stoppers, zijn nodig voor gespreksdeelnemers om het verloop van een gesprek te kunnen beïnvloeden. Ook het optreden van meta-commentaar over het verloop van een gesprek en over praktische en sociale aspecten zijn in het algemeen onvermijdelijk. Ten slotte zijn modificaties in vertaalparen die de coherentie van een beurt verbeteren als relevant te beschouwen en daarom aanvaardbaar.

De noodzaak en aanvaardbaarheid van veel ingrepen of handelingen is twijfelachtig. Een deel van de mutaties in de vertaalparen tast de informatie uit de beurt aanzienlijk aan, vooral door het weglaten van informatie, maar ook door het toevoegen ervan. Hale (2004) wijst erop dat dit problematisch is voor zowel de ontvanger van de vertolking als de producent van de oorspronkelijke beurt, omdat zij beiden geen invloed hebben op het productieproces van de vertolking. Zowel de ontvanger als de producent weten niet of er informatie is weggelaten of toegevoegd. Ze moeten aannemen dat alle informatie, niet meer en niet minder, in de vertolking meegenomen is. In het geval van weggelaten informatie kan noch de producent, noch de ontvanger de relevantie van de weggelaten informatie beoordelen.

Andere gevallen waarin bepaalde informatie wegvalt, betreffen niet-vertaalde beurten zoals overlappende of opeenvolgende beurten waarvan een van de beurten zonder vertolking blijft. Als gevolg hiervan blijft de niet-vertaalde informatie ontoegankelijk voor de gespreksdeelnemer voor wie de beurt bedoeld is. Anders dan in het bovengenoemde geval van een mutatie is het uitblijven van de vertolking bij overlappen en opeenvolgende beurten wel waar te nemen voor de ontvanger en de producent. Uit de interviews blijkt evenwel nergens dat de primaire sprekers het achterwege blijven van vertolkingen als een probleem ervaren, iets wat Hale (2004) ook al observeerde. Dit kan erop wijzen dat de primaire sprekers ofwel niet letten op niet-vertaalde beurten, ofwel voldoende vertrouwen hebben in het oordeel van de tolk. Een derde mogelijkheid is dat de primaire sprekers het uitblijven van een vertolking wel ervaren als een nadeel, maar dat zij hiertegen in het gesprek geen bezwaar maken. Dat zou het meest voor de hand liggen voor de asielzoeker, vanwege zijn positie in het gesprek.

Ook het toepassen van ontvangersstrategieën kan leiden tot een situatie waarin de communicatienorm de overhand heeft. Een tolk die TOEVOEGEN toepast, stelt een vraag die eerder verwacht zou worden van de ambtenaar. Ook wanneer een tolk een vraag van de ambtenaar herformuleert of uitbreidt na een, in zijn ogen, onvoldoende antwoord, maakt hij een beslissing in plaats van de ambtenaar. Dit soort beurten van een tolk zijn ontoegankelijk voor de niet-geadresseerde primaire spreker.

Hoewel de noodzaak en aanvaardbaarheid van bovengenoemde ingrepen betwijfeld kan worden, kan het optreden van de tolk wel opgevat worden als zijnde gericht op

optimalisatie van het gesprek. In het geval van omissies laat de tolk – in zijn ogen – irrelevante of overbodige informatie weg en in het geval van ontvangersstrategieën bespaart de tolk de ambtenaar moeite door namens hem in te grijpen. Hiermee wordt de rol van de tolk als communicator benadrukt (cf. Wadensjö 1992, 1998; Baraldi & Gavioli 2012b). Een klein deel van de ingrepen lijkt niet het optimaliseren van het gesprek tot doel te hebben. Interview 15, een problematisch asielgehoor vanwege het beperkte begrip dat de tolk heeft van de taalvariëteit van de asielzoeker, bevat een aantal duidelijke voorbeelden van commentaar door de tolk, die vooral de functie lijken te hebben het gezicht van de tolk te redden. Dat dit vaker voorkomt blijkt uit observaties van Hale (2004) en Pöllabauer (2007).

Tussen de coördinerende ingrepen die duidelijk gerechtvaardigd zijn in het licht van de rol van de tolk en meer twijfelachtige ingrepen, ligt een groot, grijs gebied van handelingen waarvan men zich kan afvragen of het voorkomen ervan wel of niet gerechtvaardigd is. In de literatuur over institutionele gesprekken met een tolk bestaat wel consensus over het feit dat al deze soorten handelingen voorkomen in dit soort gesprekken (cf. Berk-Seligson 2002, Bot 2005, Hale 2004, Maryns 2006 en Wadensjö 1992/1998), maar de literatuur geeft geen sluitend antwoord op de vraag welke ingrepen gerechtvaardigd zijn in specifieke contexten als asielgehoren.

De uitkomsten van dit onderzoek laten zien dat de ingrepen van de tolken de communicatie in de asielgehoren niet op zo'n manier ondermijnen dat de asielzoeker niet in staat is zijn asielmotieven naar voren te brengen of daarin ernstig gehinderd wordt. Een indrukwekkend aantal ingrepen was er zelfs op gericht de asielzoeker te helpen, bijvoorbeeld door informatie van de ambtenaar te expliciteren of door de asielzoeker aan te moedigen een uitgebreider antwoord te geven. Dat werd al eerder geobserveerd werd door Doornbos (2006) in haar beschrijving van de Nederlandse asielcontext. Ik concludeer daarom dat de tolken hun vertaaltaak niet op een discutabele manier laten beïnvloeden door de communicatienorm wanneer zij dergelijke ingrepen uitvoeren. Uit de analyse blijkt niet of dergelijke ingrepen interfereren met de neutrale positie die de tolk hoort te hebben in het gesprek.